

osoba koje se spominju u spisima vrlo je zanimljivo jer se osobe koje se spominju u spisima javljaju i u drugim izvorima toga vremena, a autorica naglašava i problem antroponimije, odnosno više inačica i jezičnih varijanti imena i prezimena. Nakon njih slijedi poglavlje koje donosi usporednu tablicu vatikanskoga i veronskoga rukopisa (800–806), zatim „Popis ilustracija – Lelenco delle illustrazioni“ (809–812), „Kazala – Indici“ (813–849) i, na samome kraju, „Izvori i literatura – Fonti e bibliografia“ (851–862) te „Zahvala – Ringraziamento“ (864–865).

Knjiga Milene Joksimović *Apostolska vizitacija Pulske biskupije biskupa Augustina Valiera 1580. godine* golem je prinos historiografiji i filologiji te svekolikoj znanstvenoj javnosti u Istri, ali i mnogo šire. Dio koji se odnosi na područje Pulske biskupije već poznatoga izvora kojim su se brojni znanstvenici koristili za svoja istraživanja u području humanističkih znanosti trudom autorice objelodanjen je u cijelosti, a objašnjenja, usporedbe dvaju izvornika i popratni komentari djelo podižu na višu razinu te nude gotovo neiscrpan izvor informacija pa time i tema za daljnja istraživanja istarskoga ranonovovjekovlja. Također, može se s nestrpljenjem očekivati i najavljeni nastavak projekta koji će na svjetlo dana iznijeti i Valierovu vizitaciju preostalih istarskih biskupija.

Gabriela Braić

Ivana Eterović, *Glagoljica u Lovranu*, Zagreb – Lovran: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Katedra Čakavskoga sabora Lovran, 2022., 155 str.

Kao najstarije hrvatsko pismo, ali i zaštićeno kulturno dobro, glagoljica već dugo privlači pozornost šire javnosti zbog svojih vizualnih estetskih značajki, kao i zbog svoje povijesne, kulturne i identitetske važnosti. Danas u Hrvatskoj postoji velik interes za učenje glagoljice i učenje o glagoljici i glagoljaštvu, čak i u krajevima gdje se ona u povijesti nije upotrebljavala, upravo stoga što se prepoznaje kao nadregionalna, odnosno nacionalna vrijednost. Njezino je upoznavanje pak osobito važno u sredinama kao što je Lovranština, gdje stanovnici svakodnevno prolaze pokraj glagoljskih natpisa i grafita (kojih je ponajviše u župnoj crkvi sv. Jurja), ne znajući uvijek što su njima zapisali njihovi preci koji su se služili tim starim pismom. Stoga treba pozdraviti

izdavanje knjige *Glagoljica u Lovranu* Ivane Eterović, koja opisuje i vrednuje lovransku glagoljsku baštinu i prikazuje Lovran kao jedan u nizu glagoljaških punktova kvarnerskoga bazena.

Građa je u knjizi predstavljena po sadržajnome kriteriju pa ju tako nakon predgovora i kratkoga uvoda otvaraju glagoljski natpisi, svečani urezi u kamen koji su najbolji svjedoci o pismenosti nekoga kraja jer se zbog težine ne mogu premještati daleko od mjesta nastanka. Koliko je danas poznato, samo su dva sačuvana natpisa iz Lovrana, oba iz 16. stoljeća, a možemo pretpostaviti da ih je bilo mnogo više ako uzmemo u obzir raznovrsnost ostalih sačuvanih spomenika i prisutnost glagoljice na tome prostoru u raznim sferama – privatnoj i javnoj, crkvenoj i svjetovnoj.

Po zadržavanju na mjestu na kojem su nastali natpisima su slični grafiti, napisi uparani u žbuku, najčešće na oslike (freske) u unutrašnjosti crkava. Grafritima je posvećeno drugo poglavlje knjige, u kojem saznajemo da neki od njih svojom starinom sežu i u srednji vijek, točnije na njegov kraj, u 15. st., a većina ih je nastala u 16. stoljeću. Takvih je napisa u Lovranu pravo bogatstvo, njih čak 48 u župnoj crkvi sv. Jurja, a vesele i nalazi iz crkve sv. Ivana pronađeni u najnovije vrijeme. Sadržajno grafiti mogu biti vrlo zanimljivi i služe kao ogledalo vremena u kojem su nastali. Njima su autori ostavljali trag potpisujući se, bilježili su događaje opće, lokalne ili osobne vrijednosti, zatim reakcije i komentare na naslikane prizore te na svakodnevne događaje i situacije. Grafitni zapisi vrlo su neposredni i spontani te kao takvi pružaju podatke o životu glagoljaša predstavljajući ih u manje službenom, opuštenijem svjetlu (do mjere da znaju biti i nepristojni). Ti su podaci osobito vrijedni za proučavanje povijesti svakodnevice, a nerijetko se u grafritima mogu pronaći i vrijedni podaci iz opće povijesti, slično kao i u marginalnim bilješkama upisanim u starim rukopisnim i tiskanim knjigama. U kontekstu grafita važno je spomenuti glagoljične abecedarije – azbučne nizove na glagoljici – koji upućuju na to da je u Lovranu postojalo organizirano učenje pisanja. Osim toga, grafiti sadrže i citate biblijskih tekstova, što omogućuje usporedbu s kodeksima liturgijskih tekstova i također upućuje na Lovran kao na mjesto obrazovanja glagoljaša. Nadalje, lovranski su glagoljaši ostavljali svoje pisane tragove izvan Lovrana, kao što su se i glagoljaši iz drugih krajeva upisali upravo ondje, što sve zajedno svjedoči o vezama među glagoljaškim sredinama.

U trećem poglavlju autorica upoznaje čitatelja s najvažnijim i najopsežnijim lovranskim glagoljičnim spomenikom, a to je *Kvaderna kapitula lovranskoga*, koja u prijepisu kurzivnom glagoljicom iz 17. stoljeća obuhvaća starije tekstove različita sadržaja: inventar, zapise iz matičnih knjiga, bratovštinske dokumente i poslovne knjige, regule te druge dokumente javnoga i privatnoga prava. S toga su područja sačuvane i tri privatnopravne isprave (dvije oporuke i kupoprodajni ugovor, iz 15. i 16. stoljeća), koje su donesene u latiničnome prijepisu i u prilagodbi na suvremeni hrvatski jezik te su predmet četvrtoga poglavlja. Svi su navedeni izvori vrijedni za istraživanje crkvene, pravne i gospodarske povijesti, povijesne demografije i sl., te dakako za istraživanje jezične povijesti.

Zaseban tematski segment, i zasebno poglavlje, čini liturgija na staroslavenskome jeziku i glagoljičnomu pismu, koja je u Lovranu posvjedočena tek iz novijega vremena. Naime, jedini je sačuvani liturgijski spomenik jedan tiskani misal iz 18. stoljeća. Riječ je o misalu koji je reformiran prema uputama Rimske kongregacije za nauk vjere iz prethodnoga stoljeća, nakon Tridentskoga koncila, a priredio ga je, prema ranijem izdanju *Misala* Rafaela Levakovića, splitski svećenik Ivan Paštrić. Tiskan je 1706. u Rimu i nosi naslov *Missale romanum*, odnosno *Missal rimskij va ezik slovenskij sazdan...* Kao i svi tadašnji, a i raniji rukopisni misali ima odrednicu koja pokazuje da je riječ o misalu Rimske kurije, ili – kako to pisari bilježe – „po zakonu rimskoga dvora“, a u struci i u javnosti poznat je kao Paštrićev misal. Riječ je dakle o misalu iz novijega vremena, što svjedoči o upotrebi glagoljice i u novovjekovlju te upotpunjuje sliku njezine rasprostranjenosti u Lovranu i u svjetovnoj i u duhovnoj sferi. Iz prijašnjih vremena nema sačuvanih liturgijskih spomenika. Međutim, upotreba liturgijskih knjiga tiskanih glagoljicom u novijem vremenu, zajedno s arhivskim spomenima, opravdava pretpostavku i o starijoj takvoj tradiciji koja se nije sačuvala, a na upotrebu starijih rukopisnih liturgijskih knjiga upućuju i grafiti biblijskoga sadržaja. Autorica u ovome poglavlju prenosi arhivsku bilješku s dojmljivom pričom o spašavanju Paštrićeva misala od fašističkoga uništenja, koje je bilo rezultat opće težnje da se zatru dokazi hrvatstva na istarskome i kvarnerskome prostoru koja je kulminirala 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća. Taj podatak s jedne strane služi kao još jedno povijesno svjedočanstvo fašističkoga uništavanja glagoljičnih spomenika, ali s druge strane i kao pokazatelj da je prvobitan broj spomenika bio veći.

Autorica sadržaj knjige izlaže jasno i razumljivo, a vremenski udaljene činjenice približava suvremenomu čitatelju na zanimljiv način. Stoga knjiga ima višestruku vrijednost i namjenu. Namijenjena je prije svega članovima lokalne zajednice, stanovnicima Lovranštine, koji će uz nju osvijestiti i pobliže upoznati glagoljsko naslijeđe kao obilježje kako lokalnoga, tako i nacionalnoga identiteta, s kojim su svakodnevno u dodiru i s kojim doslovno žive (osobito se to odnosi na glagoljske natpise i grafite). Dosad nije bilo sličnoga djela, osim jednoga rada iste autorice, koje bi glagoljsku baštinu Lovranštine predstavilo na usustavljen i stručan, a ipak popularan i svakome razumljiv način. U tome leži i daljnji važan potencijal ove knjige, a taj je da ona izravno pridonese razvoju kulturnoga turizma nudeći kvalitetan gotovi „proizvod“. Kao zasebnu ciljnu skupinu treba istaknuti populaciju školske djece. Riječ je o osnovnoškolcima, koji će u okviru zavičajne tematike u nastavi i izvannastavnim aktivnostima vezanima za glagoljicu iz predmeta Hrvatski jezik i Povijest, pa i Vjeronauk, na zoran i dinamičan način – primjerice obilaskom terena vođenim građom knjige – moći učiti o kulturnome blagu svojega zavičaja i u budućnosti biti njegovi najbolji čuvari, promicatelji i istraživači. Dakako, knjiga će, zahvaljujući svojoj jasnoći i preglednosti, naći čitatelje i među najširoom publikom zainteresiranom za hrvatsku prošlost i kulturnu baštinu uopće.

Unatoč svojoj popularnoj namjeni, knjiga *Glagoljica u Lovranu* ima i znanstvenu vrijednost. Iznikla je na znanstvenim temeljima – autorica je istražila svu dosadašnju literaturu i arhivske podatke te provela terensko istraživanje, donosi povijesne činjenice i arhivske podatke, predstavlja dosadašnja istraživanja i objavljuje izvore, a tekst je popraćen bilješkama, popisom izvora i literature te sažetkom na hrvatskome i engleskome jeziku. Tako knjiga nudi građu i poticaj za nova istraživanja, a može potaknuti i slično usustavljivanje, vrednovanje i predstavljanje građe u drugim sredinama u Hrvatskoj čije je glagoljaštvo manje poznato ili nedovoljno istraženo.

Na kraju, iako ne najmanje važno, treba se osvrnuti na izgled knjige jer on stvara prvi dojam o njoj. Treba, naime, pohvaliti likovnu opremu knjige, odnosno njezine kvalitetne fotografije i privlačno grafičko uređenje, što će zasigurno biti dodatan poticaj potencijalnim čitateljima da ju uzmu u ruke.

Sandra Požar